

JAARBOEK

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP

VOOR

MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt”

TE

AMSTERDAM

Commissie van Redactie:

Mr. J. VAN KUYK ('s-Gravenhage),

Dr. W. F. BAX (Amsterdam),

Dr. J. W. A. VAN HENGEL (Utrecht),

Dr. J. H. JONGKEES (Bussum).

XXXIII-XXXIV 1946-1947,

EERSTE GEDEELTE.

AMSTERDAM

UITGAVE VAN HET GENOOTSCHAP

1947

DE MUNTBUS

Het toezicht op de muntvervaardiging in de tweede helft van de 17e eeuw.

door

II. ENNO VAN GELDER.

De staatsregeling van de Republiek der Vereenigde Nederlanden, waarin gewestelijke souvereiniteit en centraal gezag op eigenaardige wijze met elkaar vereenigd waren, vindt haar weerspiegeling in de organisatie van het muntwezen. Rechtsens waren de provinciën bevoegd het muntwezen en in het bijzonder de vervaardiging van munten naar eigen goedvinden te regelen; zij oefenden dit recht inderdaad uit en zagen zorgvuldig toe, dat op dit privilege geen inbreuk gemaakt werd. Bovendien bezaten nog verschillende steden een dergelijk souverain muntrecht. Anderzijds was het voor een ieder duidelijk, dat in een staat, waarin een zekere politieke en economische eenheid bestond, onmogelijk aan de samenstellende deelen de vrije hand gelaten kon worden op een gebied, dat sedert eeuwen een der voornaamste bemoeienissen van alle regeeringen had uitgemaakt. De Staten-Generaal hebben dan ook, zoodra zij het gezag in handen genomen hadden, in het voetspoor van de Bourgondische en Oostenrijksche landsheeren, regelingen voor het muntwezen getroffen. Sedert 1586 kan er van een Nederlandsch muntwezen gesproken worden in dien zin, dat voor het geheele grondgebied geldende plakkaten werden uitgevaardigd betreffende het toezicht op den geldomloop en den aanmaak van algemeen Nederlandsche muntsoorten. Het heeft echter meer dan een eeuw geduurd, voor alle munthuizen, zoo niet formeel, dan toch in de practijk volgens één systeem werkten. Gedurende de geheele 17e eeuw werd strijd gevoerd om — in aansluiting aan de groeiende Staatseenheid — een eind te maken aan de eigengereidheid van gewestelijke en

¹⁾ Met toestemming van den auteur overgebracht in spelling De Vries en te Winkel.

plaatselijke muntautoriteiten en de door de plakaten der Staten-Generaal van 1586 en 1606 beoogde eenheid van het muntwezen te verwezenlijken.

Het is niet de bedoeling hier de geschiedenis van den muntslag in het algemeen te bespreken, doch deze inleidende opmerkingen zijn noodzakelijk om de organisatie van een der onderdeelen, het toezicht op de kwaliteit van het binnen ons land vervaardigde geld, tegen den juisten achtergrond te kunnen zien, daar ook op dit gebied het tweeslachtig karakter van de geldende regelingen tot uiting komt. Van ouds zagen de landsheeren ten nauwste toe, dat de door hen aangestelde muntmeesters zich aan de gegeven voorschriften hielden; hun opvolgers, de Staten der provinciën, bleven, evenals de magistraten van de zelfstandig muntende steden, dit toezicht onverminderd uitoefenen. Hiernaast lieten de Staten-Generaal door het college van Generaalmeesters, dat eveneens zijn oorsprong vindt in den landsheerlijken tijd, zorg dragen voor de naleving van de door de gewesten aanvaarde algemeene regelingen. Er moet dus onderscheid gemaakt worden tusschen het plaatselijke en het centrale toezicht op de muntvervaardiging; al moet dadelijk opgemerkt worden, dat de grens tusschen beide niet zeer scherp is.

Wij zien deze beide vormen van toezicht het duidelijkst naast elkander in werking in de periode tusschen 1659 en 1694, waarmede de volgende beschrijving zich in het bijzonder bezig houdt; al zijn de verschillende instellingen meestal van ouderen datum en eerst veel later verdwenen, de practijk is in den loop der jaren dikwijls aan wijzigingen onderhevig geweest, zoodat de hier te geven voorstelling niet zonder meer op vroegere of latere tijdperken mag worden toegepast. In 1659 verklaarden de zes steden, die een eigen muntrecht bezaten, zich bereid om, evenals de provinciën dit reeds lang gedaan hadden, zich aan de door de Staten-Generaal te geven voorschriften over het muntwezen te onderwerpen¹⁾; voordien gingen deze z.g. rijksmunten geheel

---

¹⁾ Res. Staten-Generaal 19 Aug. 1659. Zie: S. P. Haak, *De Rijksmunten in Gelderland tot het begin van de 18e eeuw* in: *Bijdragen Gelre* 1912, blz. 376.

haar eigen gang en volgden niet dan uit opportunistische overwegingen min of meer de muntpolitiek der Vereenigde Provinciën. De Generaalmeesters hadden van nu af aan het recht hun oog te laten gaan over alle binnen het gebied der Republiek gevestigde munthuizen, zoodat van een algemeen toezicht gesproken kan worden. Dit wil echter geenszins zeggen, dat zij overal hun wil konden doorzetten: de steden benevens verscheidene provinciën volgden nog dikwijls een zelfstandige politiek, zoowel in het geven van voorschriften voor den muntslag als in het toezien op de naleving hiervan. Eerst toen in 1694 de stedelijke munthuizen vrijwel voor goed verdwenen waren, en toen kort hierna de kleine provinciale munten in het Noorden het bedrijf staakten, kwam een redelijke uniformiteit tot stand, aangezien de zes overgebleven munten, vijf provinciale en die van de Westfriesche steden, zich regelmatig aan de contrôle door Generaalmeesters onderwierpen en een plaatselijk toezicht onderhielden, dat aan de algemeene voorschriften voldeed. Uiteraard is deze eenvormigheid van het toezicht slechts een weerspiegeling van het feit, dat oorzaken, waarop hier niet nader kan worden ingegaan, een zelfstandige muntpolitiek van gewesten en steden onmogelijk maakten.

Het plaatselijk toezicht werd uitgeoefend door twee, in ons land scherp gescheiden, functionnarissen, den waardijn en den essayeur¹⁾, beiden benoemd en betaald door de provinciale Staten of stedelijken magistraat; de voornaamste van hen was de waardijn. De muntmeester, die het bedrijf grootendeels voor eigen rekening leidde, moest om twee redenen gecontroleerd worden: hij was verplicht aan den muntheer, provincie of stad, van elk in omloop gebracht geldstuk een klein bedrag aan sleischat of heerlijk recht te betalen, en hij moest zich aan de door den muntheer gestelde regels betreffende vorm, gewicht en ge-

---

¹⁾ De benoeming van den Utrechtschen waardijn Frederik Eliot tot essayeur was een opvallende uitzondering, waarover het advies van Generaalmeesters gevraagd werd. (Brief van G. M. aan de Staten, 11 Sept. 1664. Archief der Generaliteitsmuntkamer (Algemeen Rijksarchief), Generaal-Register, deel X, f. 287 [voortaan afgekort G.R.]).

halte der munten houden¹⁾). De waardijn treedt nu op als tegenwoordiger van den muntheer tegenover den muntmeester. Naast eenige werkzaamheden van meer ondergeschikt belang — bewaren van de stempels, zorg voor het onderhoud der gebouwen, bemoeienis in geschillen tusschen den muntmeester en het lagere personeel — is zijn voornaamste taak aanwezig te zijn bij de „leveranties” om aantekening te houden van kwaliteit en hoeveelheid van de door de werklieden vervaardigde en aan den muntmeester afgeleverde stukken, die de laatste niet dan met toestemming van den waardijn in omloop mocht brengen.

De waardijns aan de provinciale munten werden beëdigd op de door de Staten-Generaal in 1606 opgestelde instructie²⁾, die sinds 1659 ook voor stedelijke munten behoorde te gelden; het gelukte echter ondanks herhaald aandringen van de zijde van Generaalmeesters niet de rijkssteden te bewegen deze instructie te doen bezweren³⁾. Het onderdeel, waarop de algemeene regering in deze instructie den meesten nadruk legde, was het toezicht op de naleving van de voorschriften op gewicht en gehalte der munten, waarop de goede gelijkmatige kwaliteit van het Nederlandsche geld berustte.

Het wegen der munten bij de leverantie geschiedde „al marco” in overeenstemming met de muntordonnanties, die niet het gewicht van ieder stuk voorschreven, maar het aantal stukken, gewoonlijk een gebroken getal, dat tezamen een mark Trooisch (246,75 g) moest uitmaken; in de eene schaal werd een gewicht van een mark gelegd, in de andere het in een mark vervatte aantal geheele stukken en de „marksluiter”, een gewichtsblokje, dat overeenkwam met de breuk. Deze marksluiters deden Generaalmeesters, wanneer een nieuwe muntsoort werd voorgeschreven, vervaardigen en aan alle waardijns toezenden, tegelijk met de „richtpenningen” ter

---

¹⁾ Zie de muntmeesters-instructie van 1606, die zonder veel wijzigingen van kracht bleef (Gedrukt: *Groot Utrechts Placaatboek* I, blz. 552).

²⁾ Gedrukt: zelfde werk, blz. 558; deze instructie werd blijkens het Instructie-boek van Generaalmeesters (archief van 's Rijksmunt te Utrecht) gedurende de geheele 17e en 18e eeuw uitgereikt.

³⁾ Rapport aan H.H.M. 16 Maart 1670 (G.R. XI f. 310).

zwaarte van één stuk, verminderd met de toegestane remedie, die de waardijn niet bij zijn wegingen gebruikte, doch aan de wrklieden ter hand stelde om tijdens het werk te gebruiken¹⁾). Naar het gemiddelde van de uitkomsten van drie zulke wegingen werd de juistheid van het gewicht van de geheele partij beoordeeld. Na de weging al marco moesten de stukken „van penning tot penning gebiquetteerd worden”, d.w.z. door ze twee aan twee in de schalen te leggen vaststellen of ze gelijkmatig van zwaarte waren. Tenslotte moest de waardijn van elke partij een schriftelijke verklaring van den essayeur eischen, dat het gehalte aan de voorschriften voldeed. Bleken de stukken niet aan de eischen te voldoen, dan was de waardijn verplicht de partij naar de werkplaats terug te zenden; liet hij ze door, dan werd hij mede verantwoordelijk voor de hoedanigheid. Hij behoorde vrijwel alle dagen op de munt te komen om bij elke leverantie tegenwoordig te zijn. Het schijnt echter, dat de waardijns, in het bijzonder die der rijksmunten, hun taak wel eens te gemakkelijk opvatten en de leveranties lieten oploopen om een aantal gezamenlijk af te doen, of de afdoening aan anderen overlieten²⁾).

Het behoorde eveneens tot de taak van den waardijn toe te zien, dat het vereischte aantal stukken in de muntbus gestoken werd, waarover later meer, aangezien dit diende om de algemeene controle mogelijk te maken.

Niet in de generaliteits-instructie vermeld, maar even gewichtig was het tweede gedeelte van de taak van den waardijn, het vaststellen, hoeveel de muntmeester afleverde, om te kunnen berekenen, hoeveel sleischat hij aan provincie of stad verschuldigd was.

---

¹⁾ Bestelling van marksluiters en richtpenningen voor de in 1659 ingevoerde zilveren dukaat en rijder en rekening van den fabrikant: G. R. X f. 29 en 66. Hierdoor kunnen meteen de moeilijkheden verklaard worden, die mej. de Man had bij de uitlegging van de Zeeuwsche instructie van 1676 (*Tijdschrift Ned. Gen. voor Munt- en Penningkunde*, 1898, biz. 182): de marksluiter heeft juist het gewicht van $\frac{1}{2}$ stuk; met „gewicht” wordt bedoeld de richtpenning ter zwaarte van één stuk verminderd met remedie. (Vgl. nota van den essayeur-generaal 24 Oct. 1668, G. R. XI f. 258).

²⁾ Memorie van G.M. voor de magistraat van Deventer 24 Oct. 1689 (Archief Generaliteitsmuntkamer, Busboeken deel II, f. 263).

Hiertoe noteerde hij elke afgeleverde partij in het zg. waardijns register, dat den grondslag voor de afrekening tusschen muntmeester en muntheer vormde — er moesten nog verschillende andere registers bijgehouden worden, doch die waren uitsluitend bestemd voor het interne toezicht op het personeel —. Er zijn enkele dergelijke waardijnsboeken bewaard gebleven uit de hier behandelde periode, welke ons meteen een inzicht geven in de locale, nog steeds uiteenloopende gebruiken, waarvan de overal gelijklopende reglementen weinig vertellen. Bestaan hebben zulke registers op alle munten, daar de Generaalmeesters bij de busopeningen geregeld inzage verlangden om hun berekeningen er op te grondvesten. Ontbrak eens een enkele maal een register, dan werd dit als een ernstig verzuim beschouwd, en kwam het vermoeden van fraude op, zooals in 1692 te Medemblik¹⁾.

In het rapport, dat Generaalmeesters over elke busopening samenstelden, namen zij een uittreksel uit dit boek op, waarin zij echter niet meer de data van elke leverantie meedeelden, maar slechts die van de eerste en laatste van iedere muntsoort gedurende de periode van eenige jaren, waarover het onderzoek zich uitstreckte. Deze rapporten zijn voor den tijd na 1659 vrij volledig bewaard, zoodat wij wel de totale aangemunte hoeveelheden kennen, doch niet de verdeling over de jaren. Slechts wanneer een uitvoeriger copie van het waardijnsboek²⁾ of het origineel zelf bewaard is, kunnen nauwkeuriger opgaven gevonden worden. Het laatste is onder meer het geval voor de rijksmunt te Deventer en voor de provinciale munt te Groningen. In Deventer³⁾ wordt alleen de datum en de afgeleverde hoeveelheid genoteerd, van bevindingen omtrent gewicht en gehalte wordt geen melding

---

¹⁾ Brief van G.M. aan de Staten van West-Friesland 31 Jan. 1696 (G.R. XV f. 117); verhoor van eenige gezellen van de Westfriesche munt 3 Oct. 1695 (G.R. XV f. 99).

²⁾ Bijv. van de busopeningen van Holland Dec. 1662/Jan. 1663 en Maart/April 1634 (Archieven der Domeinbesturen in Holland (Algemeen Rijksarchief), n. 691. Portefeuille Munte) en van Kampen Aug. 1682 (Archief Generaliteitsmuntkamer n. 56).

³⁾ Gemeente-archief Deventer, Reg. Cost Jordens n. 901.2 en 901.1.

gemaakt, waaruit echter niet mag worden afgeleid, dat aan dit punt in het geheel geen aandacht besteed werd, al boezemde deze boekhouding reeds aan Generaalmeesters weinig vertrouwen in. In Groningen¹⁾ daarentegen bevat ieder blad een door den waardijn geteekende verklaring over den omvang van de partij en het gewicht der stukken en een door den essayeur geteekende over het gehalte, die hier blijkbaar in de plaats treedt van de door de algemeene reglementen geëischte losse biljetten van den essayeur, die de waardijn aan een lias bewaren moest.

Bij het gebruiken van deze getallen moeten eenige punten in het oog gehouden worden. De bedragen worden steeds in marken opgegeven, zoodat omrekening in stukken, zooals Besier gedaan heeft²⁾, slechts bij benadering mogelijk is. Bovendien moeten diens getallen alle iets te laag zijn, aangezien hij geen rekening gehouden heeft met het feit, dat de stukken in het algemeen niet het volle gewicht hadden, maar iets beneden het voorgeschrevene bleven, omdat de muntmeesters trachtten de toegestane remedie zooveel mogelijk uit te buiten.

Het is geen wonder, dat de waardijn, die deze belangrijke taak te vervullen had en behalve vakkennis een zekere autoriteit over den muntmeester moest bezitten, een persoon van aanzien was. Hij is de „eerste officier van de munt”³⁾ en behoort gewoonlijk tot de regenten van de stad. Aan de Hollandsche munt te Dordrecht werd het waardijnschap in deze periode lange jaren bekleed door burgemeester Adriaen van Blyenburg, heer van Naaldwijk, lid van den Raad van State en van Gecommitteerde Raden⁴⁾; in den tijd, dat hij laatstgenoemd ambt vervulde liet hij zijn post waarnemen door zijn zoon, mr. Adriaen, die hierom

---

¹⁾ Rijksarchief Groningen. Reg. Feith 1681, 45; 1682, 31; 1684, 44; 1685, 46; 1687, 46 en 1691, 21.

²⁾ L. W. A. Besier, *De muntmeesters en hun muntslag* . . . . , 1890.

³⁾ Hij neemt dan ook de centrale plaats in op het schilderij, dat S. van Hoogstraten in 1674 van de beambten van de Munt te Dordrecht maakte (*Cat. Dordrechts Museum* 1928, n. 82).

⁴⁾ M. van Balen, *Beschryvinge van Dordrecht*, blz. 994.

wel eens contra-waardijn wordt genoemd¹⁾), hoewel oneigenlijk, want van twee elkander controleerende waardijns is nooit sprake geweest. Na zijn dood in 1682 werd hij in overeenstemming met de traditie van zijn geslacht opgevolgd door dezen zoon. Toen in Amsterdam in 1672 een tijdelijke munt werd opgericht, trad burgemeester Cornelis Geelvinck, heer van Castricum, als waardijn op, terwijl het verdere personeel voornamelijk uit voor de Franschen gevluchte Overijsselsche muntbedienden bestond²⁾). Op de Geldersche munt was als waardijn werkzaam Pieter Feith, uit een Veluwsche regentenfamilie³⁾). In West-Friesland werden regelmatig burgemeesters van een der drie bij toerbeurt de munt herbergende steden met het waardijnschap bekleed. De provinciale munt van Stad en Lande bezat wegens de bijzondere structuur van dit gewest twee tezamen optredende waardijns, een burgemeester of raadsheer namens de stad en een lid namens de Ommelanden⁴⁾).

De muntdeskundigen in Den Haag, de Generaalmeesters, waren zich terdege bewust, dat van de waardijns zeer veel afhing en dat zij voor het welslagen van hun algemeen toezicht van deze heeren afhankelijk waren. Zij pleitten dan ook voortdurend voor een juiste organisatie van dit ambt en een goede plichtsvervulling door de betrokkenen. Ontevreden waren zij in het bijzonder over de gebruiken van de steden met muntrecht, die in 1659 onder hun supervisie gekomen waren, maar daarom nog niet zeer geneigd waren haar van oudsher bestaande bestuursvormen te wijzigen. Het was hier regel, dat het toezicht op den muntmeester werd uitgeoefend door twee onbezoldigde waardijns, in Kampen essaymeesters geheeten, die jaarlijks benoemd werden, zeer dikwijls de „burgemeesters ter tijd wezende". Tegen deze inrichting hadden Generaalmeesters reeds ernstige bezwaren, omdat deze regenten

---

¹⁾ Archief Rekenkamer van Holland (Algemeen Rijksarchief), Reg. Munte (n. 689), f. 261.

²⁾ Brief Burgemeesters van Amsterdam aan G.M. 19 Oct. 1672 (G.R. XI f. 415).

³⁾ H. O. Feith, *Geslachtsregister van de familie Feith* (1881), voorwoord.

⁴⁾ Res. Staten 26 Juni 1680 (Rijksarchief Groningen).

in het algemeen veel andere beslommeringen hadden, waardoor hun werk aan de munt in het gedrang kwam, en in hun korten ambtstijd zich moeilijk de noodige vakkennis konden eigen maken om den muntmeester met vrucht te controleeren¹⁾. Het kan ook niet bevorderlijk voor het toezicht geweest zijn, dat, zooals in Deventer gebeurde²⁾, de waardijns zich telkens door andere raadsleden deden vervangen. In talrijke brieven en voorstellen hebben Generaalmeesters de noodzakelijkheid bepleit van het benoemen van permanente waardijns, het uitreiken van de op de provinciale munten gebruikelijke generaliteitsinstructie en het beëedigen van de stedelijke waardijns op deze instructie. Echter zonder veel succes, want de steden hebben vrijwel tot het einde van haar muntwerkzaamheid haar oude instellingen gehandhaafd³⁾.

Het was overigens niet slechts conservatisme, dat de steden aan haar oude gebruiken deed vasthouden. Het geheele stelsel van toezicht door de waardijns beruiste er op, dat de muntheer, provincie of stad, er belang bij had scherp acht te geven op hoeveelheid en hoedanigheid van de vervaardigde munten. Dit was in Holland en in verschillende andere gewesten het geval: de Staten der handelsprovinciën hadden alle reden om toe te zien, dat het muntwezen in goeden toestand bleef en het aanzien van haar geld niet ondermijnd werd; de Rekenkamers zorgden er terdege voor de verschuldigde sleischat op grond van de bevindingen van den waardijn te innen. Uit de voor Holland bewaarde rekeningen blijkt, dat de sleischat regelmatig verrekend werd met de uitgaven ten behoeve van het muntbedrijf, die de muntmeester voorschoot, doch van de provincie kon terugvorderen⁴⁾.

Geheel anders liggen de zaken, wanneer, zooals onder andere

---

¹⁾ Rapport aan H.H.M. over een conferentie betreffende verbetering van het muntwezen 29 Maart 1668 (G.R. XI f. 223).

²⁾ Blijkens de waardijnsregisters (blz. 13, noot 3).

³⁾ Kampen benoemde in 1682 een waardijn naast de essaymeesters (Res. Raad 14 Aug. 1682, G. R. XIII f. 65).

⁴⁾ Rekeningen Domeinbesturen in Holland H 12 e.v. (Algemeen Rijksarchief).

in West-Friesland en Deventer het geval was, de munt wordt verpacht, waarbij de muntmeester op zich neemt zelf alle tractementen en verdere onkosten te betalen benevens een vaste som aan de stad, maar daartegenover vrijgesteld wordt van het afdragen van den sleischat¹⁾. In dit geval heeft de stad geen enkel voordeel bij een scherp toezicht, maar laat zij integendeel den muntmeester zooveel doenlijk vrij, om de aantrekkelijkheid van het ambt en daarmee de pachtsom te verhoogen. Ook om de kwaliteit van het binnen haar muren geslagen geld bekommert zij zich weinig, daar het toch voor het overgrootste deel bestemd is onmiddellijk naar Holland of verder uitgevoerd te worden; het schijnt, dat juist de minder scherpe toepassing van de geldende bepalingen, die zij van hun superieuren wisten gedaan te krijgen, een belangrijk concurrentiemiddel tusschen de bestellingen zoekende muntmeesters was²⁾.

Bij deze toestanden is het wel zeer begrijpelijk, dat vooral in Holland steeds meer de overtuiging veld won, dat een gezond muntwezen slechts te bereiken viel door aan de werkzaamheid van de rijksmunten volledig een eind te maken. Toen deze sluiting in 1694 eindelijk bereikt werd, was meteen het onoplosbare probleem, waartoe het toezicht in die weerbarstige munten leidde, van de baan.

Een veel minder aanzienlijk man was de essayeur, gewoonlijk essayeur-particulier genoemd in tegenstelling tot den later te bespreken essayeur-generaal. Hij is evenals de waardijn en de muntmeester in dienst van den muntheer, aan wien hij den eed op de instructie aflegt. Hij heeft echter nauwelijks een zelfstandige functie, doch is de technicus, die op verschillende oogenblikken tijdens de vervaardiging nagaat of het gehalte van het metaal juist is, zoodat de smidmeester (de meesterknecht van de munt), de muntmeester of de waardijn op grond hiervan hun maatregelen kunnen

---

¹⁾ Contract met den muntmeester van Deventer 21 Juni 1683 (Gem. archief, Reg. Cost Jordens n. 902, 55).

²⁾ Brief muntmeester van Zeeland aan G. M. 29 Oct. 1667 (G. R. XI f. 167).

nemen. Het is in overeenstemming met dit technisch karakter van het ambt, dat de essayeur meermalen tegelijk als ijzersnijder werkzaam is, zooals Matthijs Hooft te Midelburg ¹⁾, Lodewijk Coenen te Dordrecht ²⁾ en Geurt Haxter te Harderwijk ³⁾.

De taak van den essayeur wordt zeer kort omschreven in de instructie van 1606, die gedurende de geheele 17e eeuw gegolden heeft ⁴⁾. Een beter inzicht in de practijk van het vak geeft een brief van 1675, waarin Generaalmeesters den muntmeester te Leeuwarden inlichten over de aan den essayeur te geven belooningen ⁵⁾. Het blijkt, dat de essayeur — afgezien van de adviezen, die hij geven moest bij den inkoop van edel metaal — tijdens de bewerking drie maal een essay moest nemen: eerst „uit den degel”, d.w.z. van het gesmolten en op het juiste gehalte gebrachte metaal, vervolgens „uit de tinnen”, d.w.z. van de gegoten reepen metaal, waaruit de platen geknipt of geponst werden, en tenslotte van de voltooide munten. Terwijl de beide eerste proeven meer ter voorlichting van het personeel dienen, was de laatste de beslissende. De essayeur geeft hierover een schriftelijke verklaring af, maar neemt zelf niet de beslissing over de toelaatbaarheid van de stukken: dit is de taak van den waardijn, die zijn beslissing neemt op grond van het biljet. Wel is de essayeur aansprakelijk voor de verklaringen, die hij afgeeft; de muntmeester is namelijk bevoegd boeten, die hij oploopt tengevolge van onjuiste essayen, voor de helft op den essayeur te verhalen ⁶⁾.

Er zijn weinig nauwkeurige gegevens bekend over de methode, die de essayeurs-particulier toepasten. Uit verschillende vermeldingen kan wel opgemaakt worden, dat hun werkwijze dezelfde

---

¹⁾ *Jaarboek Kon. Ned. Gen. voor Munt- en Penningkunde* 1914, blz. 108.

²⁾ *Jaarboek* 1920, blz. 45.

³⁾ W. J. de Voogt, *Geschiedenis van het muntwezen . . .*, I Gelderland, blz. 167.

⁴⁾ Gedrukt *Groot Utrechts Placaatboek* I, blz. 561. Nieuwe concepten werden door Generaalmeesters gemaakt in 1659 en 1695 (G. R. X f. 80 en XV f. 113).

⁵⁾ G. R. XII f. 68.

⁶⁾ Muntmeesters-instructie 1606, art. 50.

geweest zal zijn als die van den essayeur-generaal, die nog ter sprake komt¹⁾).

Naast het toezicht door de beampten van de verschillende munt-heeren — en op velerlei wijze daarmede vervlochten — stond het algemeene toezicht van het door de Staten-Generaal benoemde en geïnstrueerde college van Raden en Generaalmeesters van de Munt²⁾). Het bestond in de tweede helft van de 17e eeuw uit drie leden die voor het leven zitting hadden, heeren van aanzienlijken stand, in den regel twee Dordtenaren en een Zeeuw; zij genoten een tamelijk belangrijk salaris — f 1800,— — op den Staat van Oorlog, vonden in deze betrekking blijkbaar een volledige dagtaak en beschikten blijkens hun zeer talrijke en uitvoerige adviezen over een behoorlijke mate van vakkennis en ervaring. Naast de drie generaals stond een essayeur-generaal, die een dergelijke bezoldiging genoot, maar niet lid van het college was; voor de administratie was een secretaris toegevoegd.

Het toezicht op de muntvervaardiging — hiernaast hadden zij een uitgebreide taak in het geven van adviezen aan de overheden, het beëedigen en instrueeren van muntbeampten, het waken over de geldcirculatie in het algemeen, vooral het letten op buitenlandsch, minderwaardig en valsch geld — oefenden zij voornamelijk uit door het nazien van de muntbussen, die de schakel vormden tusschen het plaatselijk en het landelijk toezicht.

Toen Generaalmeesters in 1691 niet zeer tevreden waren met den gang van zaken te Nijmegen, gaven zij de volgende beschrijving, hoe een muntbus behoorde ingericht te wezen³⁾): een houten kist van 1½ voet in het vierkant, van binnen bekleed met zeem-

---

¹⁾ Lijst van ingrediënten, die de muntmeester van Holland te leveren had (Register Munte, f. 271); memorie besproken op de muntconferentie van 1668 (G. R. XI f. 218).

²⁾ R. Bijlsma, in: *Inventarissen van Rijks en andere archieven* 1930, blz. 30.

³⁾ Brief aan magistraat van Nijmegen 24 Oct. 1691 (Busboek III, f. 21). In hoofdzaken bevestigd door de beschrijving van een bestaande bus in brief van Rekenkamer van Holland aan den waardijn te Dordrecht 17 Jan. 1675 (Port. Munte).

leer om roest en beschadiging van de stukken te voorkomen, van buiten met ijzeren banden omwikkeld, waarover zegels worden aangebracht; de bus was voorzien van eenige sloten, waarvan de sleutels gescheiden bewaard moesten worden en van eenige gleuven om de buspenningen gewikkeld in een papiertje met de noodige gegevens in te steken¹⁾. Duidelijk blijkt uit hun verdere opmerkingen, hoezeer Generaalmeesters de muntbus en de opneming hiervan beschouwden als een middel om 'de belangen van de Generaliteit te verdedigen tegenover de plaatselijke besturen, hoewel dit zeker niet als het oorspronkelijke en eenige doel van de reeds eeuwen gebruikte muntbussen beschouwd mag worden; het zal echter uit het volgende blijken, dat in de hier behandelde periode deze zienswijze van het doel van de bus wel ongeveer met de werkelijkheid overeenkwam.

Van meer gewicht dan de juiste vorm van de bus is om het doel te bereiken uiteraard de zekerheid, dat het juiste aantal buspenningen erin gedeponereerd wordt: 1 stuk van elke 500 gouden munten en 1 stuk van elke 30 mark zilveren munten en wel geheel willekeurig uit het geleverde gekozen²⁾. Hiervoor zijn Generaalmeesters nu geheel op de goede plichtsvervulling van de waardijns aangewezen; en daar beginnen al dadelijk de moeilijkheden. Zij toonen zich meermalen overtuigd, dat de waardijns, in het bijzonder de burgemeesters der steden, die het waardijnschap als bijbetrekking uitoefenen, niet voldoende conscientieus optreden of wel zich niet houden aan de instructies van de Generaliteit, waaraan zij sedert 1659 onderworpen behoorden te zijn³⁾. Eenerzijds zijn Generaalmeesters beducht, dat te weinig gebust wordt of uitgezochte stukken van goede kwaliteit gebruikt worden, wat niet anders dan fraude genoemd kan worden⁴⁾.

---

¹⁾ Afbeelding, zij het van wat later datum, op een Westfrieschen penning van 1736 (Vervolg op van Loon, n. 114).

²⁾ Waardijns-instructie 1606, art. 14 en 15.

³⁾ Memorie aangehaald (blz. 12, not 2); rapport aan H. H. M. over onderzoek te Nijmegen 20 Nov. 1691 (G. R. XIV f. 85); verhoor van eenige gezellen van de munt te Deventer 10 Nov. 1695 (G. R. XV f. 112).

⁴⁾ Rapport aan H. H. M. over onderzoek te Deventer 10 Nov. 1689 (G. R. XIV f. 89).

anderzijds hebben zij op twee punten met bewuste afwijking van de door hen gewenschte werkwijze te kampen. De rijkssteden, vooral Kampen en Zwolle, hebben jarenlang de stelling verdedigd, dat de onderwerping aan de contrôle van de Generaliteit, die zij in 1659 hadden aanvaard, uitsluitend betrekking had op stukken, die zij volgens de Nederlandsche ordonnanties deden slaan (rijksdaalders en leeuwendaalders, zilveren ridders en zilveren dukaten), en niet op de stukken, die zij ook na 1659 volgens eigen voorschriften, z.g. op den voet van het Rijk, lieten munten (dukaten en florijnen, schellingen en ander klein geld); zij meenden, dat Generaalmeesters met deze laatste munten niet te maken hadden en lieten er dan ook niets van in de voor hen bestemde bus deponeren¹⁾. Generaalmeesters kwamen hier voortdurend tegen op en slaagden er eerst zeer langzamerhand in van al het gemunte inzage te verkrijgen²⁾. De tweede moeilijkheid was een gevolg van het reeds genoemde pachtsysteem, waardoor het afrekenen van den sleischat overbodig werd, zoodat de muntofficieren de meening gingen koesteren, dat de geheele muntbus overbodig was³⁾.

De steden waren ook inderdaad in een eenigszins tweeslachtige positie gekomen door het concordaat van 1659: formeel hielden zij zich nog steeds aan de Reichsprobierordnung van 1559⁴⁾, op grond waarvan zij tot het eind van de 17e eeuw voeling hielden met de Kreisprobiertage te Keulen, zonder echter haar muntbussen in te zenden⁵⁾. In werkelijkheid kon deze soort van contrôle trouwens niets beteekenen, want geen Rijksinstantie zou deze Nederlandsche steden bij eventueele overtredingen kunnen vervolgen. Wel was het gevolg van dezen toestand, dat nog zeer lang de regels van het Rijk voor het bussen min of meer werden

---

¹⁾ Rapport aan H. H. M. over bezoek aan Kampen 11 Nov. 1666 (G. R. XI f. 160).

²⁾ Nog jaren later bleek Zwolle deze soorten niet te verantwoorden: rapport aan H. H. M. 24 Aug. 1684 (G. R. XIII f. 109).

³⁾ Brief aangehaald blz. 13, noot 1.

⁴⁾ F. von Schroetter, in: *Schmollers Jahrbuch* 1911, S. 122.

⁵⁾ P. Lennartz, *Die Probationsstage und Probationsregister des niederländisch-westfälischen Kreises*, in: *Num. Zeitschrift* 1913, S. 67.

toegepast in plaats van de Nederlandsche. De rijkscontrôle onderscheidde zich namelijk van die door Generaalmeesters, doordat daar uitsluitend de kwaliteit werd onderzocht, hier ook de verschuldigde sleischat werd berekend op grond van de aangemunte hoeveelheden; daarom werd slechts 1 buspenning van elk werk geëischt onafhankelijk van de grootte. Uit de Deventersche waardijnsboeken blijkt nu inderdaad, dat tot 1669 voor de leeuwendaalders slechts 1 stuk per werk gebust werd¹⁾.

Ondanks al deze moeilijkheden hebben Generaalmeesters tenslotte ten aanzien van de rijkssteden in Gelderland en Overijssel tamelijk succes gehad: in de laatste jaren van de 17e eeuw werd hier van alle soorten gebust — zij het, dat zij niet geloofden dat steeds de juiste aantallen werden opgegeven — en werd regelmatig — zij het niet dan na veel aandringen — gelegenheid gegeven de bussen na te zien. In de beide noordelijke provinciën hebben zij daarentegen geen vasten voet kunnen krijgen: van de drie hier gevestigde munten, de provinciale te Leeuwarden, de provinciale te Groningen en de stedelijke te Groningen, hebben zij gedurende de onderhavige periode geen enkele bus gezien, niet-tegenstaande herhaalde verzoeken en dreigementen. Gedeputeerde Staten van Friesland beloofden in 1659 de Generaalmeesters voor de opening te zullen ontbieden²⁾, maar zij hebben zich hieraan niet gehouden: de openingen blijken in het vervolg door Gedeputeerden en Rekenkamer buiten de voorgeschreven aanwezigheid van de vertegenwoordigers der Generaliteit te zijn afgedaan³⁾. In Stad en Lande, waar eerst drie jaren na het besluit tot oprichting van een provinciaal munthuis op aandringen van Generaalmeesters goedgevonden was een muntbus aan te leggen en de officieren op de Nederlandsche instructie te beëedigen⁴⁾, ging het evenzoo: na den dood van den muntmeester David Hagenet protesteerden Generaalmeesters krachtig tegen het busonderzoek, dat buiten

¹⁾ Waardijnregisters genoemd blz. 13, noot 3.

²⁾ Res. 4 Nov. 1659 (Rijksarchief Leeuwarden).

³⁾ Res. Ged. Staten van Friesland 6 Febr. 1695 (t.z.p.).

⁴⁾ Res. Ged. Staten van Stad en Lande 20 Febr. 1675 (Rijksarchief Groningen).

hen om had plaats gevonden en naar hun meening niet-scherp genoeg geweest was ¹⁾). Ook op de stedelijke munt werd de bus alleen ten overstaan van leden van de plaatselijke overheid nagezien ²⁾).

Deze beide provinciën plaatsten zich zoodoende buiten de algemeene organisatie van het Nederlandsche muntwezen, zooals zij zich ook opvallend weinig bemoeiden met de besprekingen over de muntvraagstukken, die in Den Haag voortdurend plaats vonden, al vervaardigden zij wel dezelfde geldsoorten, die elders in de Republiek geslagen werden en had haar geld koers over het geheele grondgebied. Dat Generaalmeesters tegen deze afzijdigheid niet krachtiger optraden, moet voor een deel wel toegeschreven worden aan den betrekkelijk geringen omvang van de productie, waartoe de groote afstand tot de metaalmarkt (in Holland en Zeeland dwong ³⁾). Het gevolg van dezen toestand is ook, dat statistische gegevens voor deze beide provinciën in het archief van Generaalmeesters in het geheel niet te vinden zijn, terwijl die in de plaatselijke archieven onvolledig en zeer summier zijn. De verbalen van deze particuliere muntbusopeningen maken uitsluitend melding van bevindingen over de hoedanigheid van de in de bus aangetroffen stukken, zonder dat met zekerheid blijkt of het aantal buspenningen evenredig was geweest met de aangemunte hoeveelheden ⁴⁾. Het is zeer goed mogelijk, dat de sleischat niet naar aanleiding van de busopening werd afgerekend, maar direct op grond van de waardijnsboeken ⁵⁾.

In de practijk beperkte zich dus het werkterrein van Generaalmeesters tot de provinciale en stedelijke munten in Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland en Overijsel. De busopeningen moesten volgens de opvattingen van dezen tijd elke 3 à 4 jaar, op minder

¹⁾ Rapport aan H. H. M. 24 Mei 1688 (G. R. XIII f. 263).

²⁾ Secrete Resolutiën 23 Mei 1693 (Gemeente-archief Groningen).

³⁾ Breif G. M. aan Staten van Friesland . . . Aug. 1671 (G. R. XI f. 373).

⁴⁾ Verbalen opgenomen in de resoluties genoemd blz. 22, noot 3 en 23, noot 2.

⁵⁾ In Friesland werd de sleischat jaarlijks afgerekend (rapport G. M. aan H. H. M. 13 Febr. 1692, G. R. XIV f. 104).

drukke munten elke 7 jaar geschieden¹⁾). Dit zijn inderdaad de tusschenpoozen waarmede de openingen plaats hadden: langere perioden kunnen meestal verklaard worden als een gevolg van uitzonderlijk geringe productie gedurende een aantal jaren.

Het nazien had plaats door Generaalmeesters vergezeld van den essayeur-generaal en den secretaris ten overstaan van vertegenwoordigers van den muntheer en van de officieren van de munt. waardijn, muntmeester en essayeur-particulier²⁾). De besprekingen³⁾ duurden vrij lang, 3 tot 5 weken, waarin geregeld 's morgens en 's middags gewerkt werd, al kwam wel niet steeds de plenaire vergadering bijeen. Eerst werden de buspenningen nageteld en deze aantallen met de gegevens in het waardijnsboek vergeleken. Vervolgens begon de essayeur-generaal met het wegen, wat wederom, al marco gebeurde, ditmaal zonder gebruik te maken van een marksluiter; men bepaalde het werkelijke gewicht van het aantal geheele stukken, dat in een mark vervat was en rekende dit om tot het gebroken aantal, dat juist een mark uitmaken moest; deze werkwijze was vereischt, omdat de instructie de toelaatbare afwijking per mark en niet per stuk opgaf. Dat de stukken nog afzonderlijk gebiquetteerd werden, blijkt niet uit de processen-verbaal, maar is mogelijk, omdat een enkele maal een berisping gegeven wordt wegens ongelijk uitbrengen van de stukken; het is echter ook mogelijk, dat dit op het ongelijke gewicht van de gewogen groepen betrekking heeft⁴⁾.

Na het wegen kwam het zeer tijdroovende essayeeren van een aantal hiertoe uitgekozen stukken. Door de processen-verbaal worden wij nauwkeurig ingelicht over de hierbij toegepaste

---

¹⁾ Het voorschrift van de muntmeesters-instructie 1606 om jaarlijks te openen (art. 39) werd nooit nageleefd; vgl. brief G. M. aan Staten van West-Friesland 26 Sept. 1695 (G. R. XV f. 97).

²⁾ Afbeelding van zoo'n vergadering op een Westfrieschen penning van 1746 (Vervolg op van Loon, n. 220).

³⁾ Het volgende naar de processen-verbaal genoemd blz. 13, noot 2.

⁴⁾ Brief G. M. aan Rekenkamer van Holland 14 Nov. 1692 (G. R. XIV f. 133).

methode. Het is de in deze eeuw algemeen gebruikte cupellatie¹⁾: een nauwkeurig afgewogen hoeveelheid van het te essayeeren zilver wordt met een hoeveelheid lood versmolten en op een poreuze schaal, de cupelle, verhit, waardoor de gevormde oxyden van het lood en de in het onderzochte zilver aanwezige legeringsbestanddeelen in de schaal trekken en een bolletje zuiver zilver overblijft, dat opnieuw gewogen kan worden; een goud-alliage wordt eerst met zuiver zilver versmolten, vervolgens aan dezelfde bewerking onderworpen, waarna de in de cupelle achtergebleven goud-zilver-legering in salpeterzuur wordt opgelost en het goud weer gewogen kan worden. Het gehalte werd met deze werkwijze bepaald tot op $\frac{1}{4}$ grein (iets minder dan 0,001) nauwkeurig en men achtte dit een voldoende grondslag om afwijkingen van $\frac{1}{4}$ grein te bestraffen.

Een technische verbetering in de essayeer-gebruiken kwam in de laatste jaren van de hier behandelde periode tot stand: in het muntplakkaat van 1694²⁾ schreven de Staten-Generaal voor — een maatregel, waarop Holland reeds lang had aangedrongen³⁾ —, dat de essayen van het zilver in het vervolg niet alleen van de „snippelingen”, uit den kant van de muntstukken geknipte stukjes⁴⁾, maar ook uit de massa, dus uit in hun geheel gesmolten stukken, genomen zouden worden. Hierdoor werd het misbruik tegengegaan, dat de muntmeesters door overmatig „blancheeren”, onttrekken van het koper aan de buitenste laag van de munten, hun stukken schijnbaar een hooger gehalte gaven dan zij in werkelijkheid bezaten. Het voorschrift werd door Generaalmeesters toegepast vanaf 1 Januari 1700, tegelijk met een door dit nieuwe procédé vereischte herziening van de toegelaten remedies⁵⁾.

¹⁾ C. von Ernst, *Die Kunst des Münzens*, in: *Num. Zeitschrift* 1880. S. 39. Een uitvoerige beschrijving uit den tijd, die voor Parijs geldt, maar wel met de hief heerschende gebruiken overeenkomt: J. Boizard, *Traité des Monoyes*, 2e éd. 1711, p. 166-183.

²⁾ *Groot Placaatboek* IV, blz. 681.

³⁾ Rapport G. M. 24 Jan. 1679 (G. R. XII f. 189); *Resolutien der Staten van Holland*, 22 Maart 1692.

⁴⁾ Vgl. Boizard, p. 442.

⁵⁾ Circulaire van G. M. aan de muntmeesters 24 Dec. 1699 (G. R. XVI. f. 63).

De werkzaamheden van de busopening werden den laatsten dag beëindigd met het opmaken van het proces-verbaal, dat geteekend door Generaalmeesters aan den muntheer werd overgeleverd. Uittreksels hieruit bewaarden zij in het zg. Busboek en zonden zij toe aan Haar Hoog Mogenden. Het had den vorm van een rekening van het bedrag, dat de muntmeester verschuldigd was aan den muntheer wegens het door hem vervaardigde geld. Dit bestond uit twee zeer verschillende elementen. In de eerste plaats werd de som berekend, die hij als sleischat had te betalen aan provincie of stad. In dit opzicht werden de berekeningen dus uitsluitend verricht ten behoeve van de plaatselijke regeering. Dat dit in het geheele land geschiedde door een en hetzelfde lichaam had ongetwijfeld groote voordeelen met het oog op de hierdoor verzekerde gelijkheid van behandeling van de verschillende munten, maar is voornamelijk een gevolg van de historische ontwikkeling van het college van Generaalmeesters, dat ontstaan was door samenvoeging van de generaals van de munt in de verschillende gewesten, die in de eerste jaren van de Republiek geheel provinciale ambtenaren waren, de hoogste vertegenwoordigers van de Staten bij hun munt. Zij hebben dit karakter van provinciale ambtenaren ook nooit geheel verloren, zooals blijkt uit de vele opdrachten, die zij ook in de 17e eeuw voor de Staten van Holland vervulden¹⁾. Het behoeft dan ook geen verwondering te wekken, dat de gewesten, die normaal den sleischat verrekenden, Holland, Zeeland, Utrecht en Gelderland, hun diensten op prijs stelden, terwijl zij in plaatsen, waar verpachting gebruikelijk was of waar de sleischat op andere wijze geïnd werd, weinig geziene gasten waren.

Naast den sleischat werden in de rekening opgenomen de boeten, die de muntmeester verschuldigd bleek wegens tekortkomingen in gewicht of gehalte. Bleek namelijk uit de in de bus achtergehouden stukken, dat de munten, die reeds in omloop ge-

---

¹⁾ Bijv. het onderhandelen over het leveren van zilver aan de munt (rapport aan Staten van Holland 29 Oct. 1670, G. R. XI f. 231); de langdurige bemoeiingen bij de invoering van den machinalen muntslag (*jaarboek* 1920, blz. 45 e.v.).

bracht waren, niet de voorgeschreven hoeveelheid edel metaal bevatten, dan moest de muntmeester het verschil een, twee of vier maal — naar gelang van de zwaarte der overtreding — aan den muntheer uitkeeren ¹⁾). Den muntmeester persoonlijk werd hiermede het voordeel, dat hij mogelijkerwijs genoten had boven de toegestane winst, weer afgenomen, en tevens bij ernstige tekortkomingen, een zij het niet zeer hooge, boete opgelegd. Van vergoeding aan het publiek van de geleden schade was geen sprake. Holland heeft eenmaal een poging gedaan om de schade door de ingezetenen van dit gewest geleden door de minderwaardige aamunting van schellingen elders op de betrokken steden of muntmeesters te verhalen, doch heeft hiermede geen succes gehad ²⁾).

Bij dit tweede onderdeel van de rekening komt meer dan bij het eerste het coördineerend karakter van de werkzaamheid van Generaalmeesters tot uitdrukking. Hoewel in beginsel het berekenen van de verschuldigde boeten evenzeer zaak van den muntheer is als het berekenen van den sleischat, is de contrôle op gewicht en gehalte door een boven de plaatselijke regeeringen staand lichaam van zeer groot belang geweest, een belang dat ver uitgaat boven het betrekkelijk geringe bedrag van de opgelegde boeten — die misschien niet eens overal werden geïnd. Op deze wijze werd in alle munthuizen, waar Generaalmeesters toegang verkregen, een scherp toezicht uitgeoefend, waardoor de kwaliteit van het Nederlandsche geld, ondanks de sterke decentralisatie in de vervaardiging, in het algemeen op hoog peil bleef. De muntmeesters hadden ook inderdaad ontzag voor dit toezicht, naar opgemaakt mag worden uit de talrijke klachten van Generaalmeesters over gebrek aan medewerking om tot busopening te komen.

De busopening geschiedde in den regel ter plaatse, waar de munt gevestigd was ³⁾). De kosten waren vrij aanzienlijk, daar alle betrokkenen vacatiegeld en vergoeding van reiskosten ont-

---

¹⁾ Muntmeesters-instructie 1606, art. 46 e.v.

²⁾ *Resolutiën der Staten van Holland*, 9 April 1693.

³⁾ Alleen de Dordtsche bus werd in Den Haag onderzocht, waartoe de officieren met de bus daarheen reisden (Rekeningen genoemd blz. 16, noot 4).

vingen. De vacatie voor Generaalmeesters werd aanvankelijk per dag berekend, later op een vast bedrag van f 300.— gesteld voor ieder van de drie generaals en den essayeur-generaal, ongerekend de reiskosten en kleine onkosten¹⁾). Deze bedragen kwamen in beginsel ten laste van de provincie of stad, voor welke de werkzaamheden verricht werden, al gebeurde het, zooals in Holland, dat de muntmeester de som aan de provincie voorschoot²⁾). Het lag in de bedoeling van de wetgeving, dat de stukken, die de muntmeester apart legde als buspenningen, maar die zijn eigendom bleven, tevens als een soort zekerheid dienden voor de na het openen te betalen sommen aan sleischat en boeten, en daarmede indirect voor de openingskosten, die de muntheer uit den zoojuist geïnden sleischat kon betalen³⁾). Generaalmeesters wijzen er dan ook meer dan eens op, dat de steden zich niet bezorgd behoeven te maken over de openingskosten, daar deze gemakkelijk uit den sleischat voldaan kunnen worden, mits die behoorlijk wordt geïnd⁴⁾, in bijzondere gevallen toonen zij zich zelfs bereid met minder „defroyement” genoeg te nemen⁵⁾. Waar echter het pachtsysteem in zwang was, hadden muntheer noch muntmeester eenig financieel voordeel van de opening te verwachten, doch niet anders dan moeilijkheden en schade: Generaalmeesters beschouwden het dan ook als een van de ernstige bezwaren tegen het verpachten van de munt, dat hierdoor het toezicht zoo zeer bemoeilijkt werd⁶⁾.

Is het nazien van de bussen een zeer gewichtig onderdeel van de controleerende taak van Generaalmeesters, het is lang niet de eenige wijze, waarop zij toezicht uitoefenen op het geld, dat door de Nederlandsche munten wordt vervaardigd. Zij doen regel-

---

¹⁾ Het eerst in Gelderland bij resolutie van het Hof 15 Juni 1665 (de stukken bijeen in Port. Munte).

²⁾ Rekeningen genoemd blz. 16, noot 4.

³⁾ Brief Ged. Staten van Utrecht aan G. M. 28 Juni 1675 (Busboek II f. 42).

⁴⁾ G. R. XV f. 117.

⁵⁾ Brief van G. M. aan magistraat van Deventer 25 Aug. 1695 (G. R. XV f. 95).

⁶⁾ G. R. XV f. 117.

matig inspectie-reizen, de muntvisites, zoowel om zich op de hoogte te stellen van de productie als om na te gaan of de reglementen behoorlijk nageleefd worden. Dit leidde meer dan eens tot ontdekking van onregelmatigheden; gewoonlijk deden de generaals van hun slechte bevindingen mededeeling aan de Staten-Generaal met het verzoek tot de betrokken regeering een berisping of aanbeveling te richten, daar zij aan de vertoogen, die zij zelf direct tot de muntofficieren richtten, weinig kracht konden bijzetten. Jammer genoeg was ook het effect van de brieven, die Haar Hoog Mogenden aan de provinciën of steden deden uitgaan, in het algemeen niet groot, daar deze te veel op haar muntrecht gesteld waren om zich zonder meer te schikken. Een enkele maal leidde het onderzoek tot krachtiger maatregelen dan vertoogen, waarvan een geval te Deventer als voorbeeld kan dienen: op 26 Juni 1669 bemerkte de Generaalmeester Boreel, die onverwacht op de munt verscheen en daar zeer onheusch behandeld werd, dat er minderwaardige leeuwendaalders vervaardigd werden; hij liet het slechte geld in de smeltkroes werpen en nam een aantal stukken mee voor nader onderzoek¹⁾. Generaalmeesters deelden de zaak mede aan de Staten-Generaal, die Burgemeesters verzochten de munt hangende het onderzoek te sluiten, aan welk verzoek gevolg gegeven werd; tegelijk riepen de generaals de betrokken muntbeambten op om in Den Haag het onderzoek van de stukken door den essayeur-generaal bij te wonen. Na lange onderhandelingen kwam de muntmeester er tenslotte, tegen het advies van Generaalmeesters, met een berisping en een korte schorsing af²⁾. Opvallend bij dezen gang van zaken is, dat het niet tot een gerechtelijke behandeling kwam, laat staan een veroordeeling wegens muntdelict: het verhoor door de generaals is niet meer dan een officiële vaststelling van de feiten; de beslissing is vervat in een resolutie van Haar Hoog Mogenden. De zaak had moeten dienen voor den gewonen bevoegden rechter, maar het blijkt niet, dat er ooit sprake van geweest is deze in de zaak te betrekken.

¹⁾ Stukken over deze zaak: G. R. XII f. 277 e.v.

²⁾ Res. Staten Generaal 15 Jan. 1670.

Hier ontmoeten wij het zwakke punt van de geheele contrôle door Generaalmeesters: het ontbreken van een boven de plaatselijke autoriteiten staand gerecht voor overtredingen van de algemeene muntordonnanties. Vandaar dat Generaalmeesters, gesteund door de Staten van Holland, bij voortduring gepleit hebben voor een betere regeling, waardoor het mogelijk gemaakt zou worden overtredingen van dezen aard, die het Nederlandsche muntwezen in zijn geheel in gevaar brachten, krachtig te bestrijden. Tenslotte werd dit streven, ondanks heftig verzet van bijna alle andere provinciën, met succes bekroond: in het muntplakkaat van 1694¹⁾ werd bepaald, dat de beambten in het vervolg voor muntdelicten terecht zouden staan voor den Raad van State. Inderdaad zijn in de volgende jaren eenige processen voor dit college gevoerd²⁾.

Was er van berechting weinig sprake, wel beschikten Generaalmeesters over een middel om althans den omloop te beperken en den verderen aanmaak van geldsoorten, waarvan de minderwaardigheid duidelijk aan den dag getreden was, te beletten. Zij adviseerden meermalen aan de Staten-Generaal een bepaalde muntsoort te biljoeneeren, d.w.z. er het karakter van wettig betaalmiddel aan te ontnemen en inwisseling tegen de innerlijk waarde aan edel metaal verplicht te stellen. Op grond van dergelijke adviezen zijn verschillende plakaten tot stand gekomen, zoowel tegen slecht Nederlandsch geld als tegen valsch of vreemd geld. Dit kon te gemakkelijker gebeuren, omdat bij de biljoeneering in het midden gelaten werd, of de muntmeester zich persoonlijk aan overtreding had schuldig gemaakt, of dat zijn regeering ongewenschte voorschriften gegeven had.

Behalve op grond van hun muntvisites gingen Generaalmeesters tot bijzondere onderzoekingen over op aangifte van derden. In 1688 deelden zij aan Gecommitteerde Raden van Zeeland mede, dat hun door een wisselaar een partij Zeeuwsche dukaten was getoond, die onvoldoende bleken; zij belegden wederom een

---

¹⁾ Res. Staten-Generaal 27 Maart 1694 ter aanvulling van het plakkaat van 17 Maart.

²⁾ S. P. Haak, a.w., blz. 401.

zitting ter essay-kamer in Den Haag voor het onderzoek. De Middelburgsche muntofficieren weigerden echter te verschijnen en Gecommitteerde Raden lieten weten, dat zij de zaak zelf in handen genomen hadden¹⁾. Generaalmeesters deden nog stappen bij de Staten-Generaal, maar het blijkt niet, dat deze zaak in een verder stadium gekomen is.

Niet altijd hadden zij bij dergelijke vervolgingen met de tegenwerking van de regeeringen te doen: als voorbeeld van een onderzoek, dat juist op aangifte van die zijde ingesteld werd, kan een geruchtmakende zaak te Kampen dienen²⁾. In Mei 1674 verzocht de regeering van deze stad, die een partij buiten den waardijn om vervoerde ducats had aangehaald, de generaals over te komen. Door hen werd met medewerking van vertegenwoordigers van de stad een omstandig onderzoek ingesteld naar het beheer van den muntmeester en het door hem vervaardigde geld, dat echter zeer bemoeilijkt werd, doordat hij voortvluchtig was en de muntbus onvindbaar bleek. Een groot aantal getuigen werd gehoord en bij gebrek aan buspenningen werd een hoeveelheid munten bij het publiek opgehaald, om op grond hiervan een oordeel over het beleid van den muntmeester te vellen en de boete te berekenen. Het resultaat was, dat tot biljoeneering van de stukken geadviseerd werd, maar verhaal op den schuldige was niet mogelijk.

Hoewel het zeer moeilijk was om bij vastgestelde, overtredingen tot een veroordeeling van den schuldige te komen, zou het zeer verkeerd zijn de preventieve werking te onderschatten, die uitging van de geregelde onderzoekingen, die de generaals instelden naar de kwaliteit van het geld, dat in omloop gebracht werd. De betrekkelijk weinig bewaarde gegevens vestigen wel degelijk den indruk, dat de essayeur-generaal in opdracht van het college voortdurend essayen nam, waarvoor hij in Den Haag over een

---

1) Stukken over deze zaak: G. R. XIII f. 259 e.v.

2) Verhooren en andere stukken: G. R. XII f. 19 e.v. en Busboek II f. 25 e.v.

essay-kamer beschikte¹⁾. Verschillende malen hebben Generaalmeesters plannen gemaakt om dit algemeene toezicht, buiten de busopeningen om, te verscherpen, echter zonder blijvend resultaat²⁾. Het bleef erbij, dat zij met vrij lange tusschenpoozen de bussen nazagen, waarbij zij er nooit zeker van waren, dat de buspenningen inderdaad met de uitgegeven stukken overeenkwamen; en dat zij min of meer incidenteel proeven namen van de stukken „uit des koopmans buidel”, op grond waarvan het moeilijk was overtredingen te bewijzen.

Het overzicht van het centraal toezicht zou onvolledig zijn, wanneer geen melding gemaakt werd van de rol, die de wisselbanken hierbij speelden. Niet minder belangrijk dan de onderzoekingen van den essayeur-generaal waren namelijk die van den essayeur van de Wisselbank te Amsterdam; de essayen, die deze verplicht was te nemen van alle bij de bank inkomende speciën³⁾, waren voor Commissarissen meer dan eens aanleiding zich tot Generaalmeesters te wenden, die dan op hun beurt de zaak in behandeling namen. Zoo is de klacht, die dezen in 1684 tot Deventer richtten, gegrond op bevindingen te Amsterdam⁴⁾; zij vragen zorg te dragen, dat herhaling voorkomen wordt en dreigen anders een voorstel tot verbod van de gewraakte florijnen bij de Staten-Generaal aanhangig te zullen maken.

In andere gevallen treedt Amsterdam ook wel zelfstandig op naar aanleiding van door de Wisselbank geconstateerde tekortkomingen. De eene maal weigert de bank minderwaardig geld

---

¹⁾ In een brief aan de Rekenkamer van Holland 4 Maart 1697 (G. R. XV f. 156) wordt gesproken over reparaties aldaar. Gedurende vele jaren werden de essayen echter in Dordrecht gemaakt, aangezien de essayeur-generaal S. van Rottermont tevens muntmeester van Holland was.

²⁾ In het muntplakkaat van 17 Maart 1694 werd de reeds in 1668 voorgestelde (G. R. XI f. 220) bepaling opgenomen, dat de muntmeesters eenmaal 's jaars naar Den Haag zouden komen om het onderzoek van de door hen uitgegeven stukken bij te wonen; van uitvoering van dit voorschrift blijkt echter niets.

³⁾ Instructie van 1 Aug. 1673 (J. G. van Dillen, *Bronnen tot de geschiedenis van de Wisselbanken*, n. 227).

⁴⁾ Brief van 25 Nov. 1684 (G. R. XIII f. 121).

van de muntmeesters aan te nemen, zooals de muntmeester van Harderwijk tot zijn schade ervaren moest ¹⁾, toen hij een partij door de Wisselbank besteld geld afleverde, en dergelijke gevallen zijn zeker veel vaker voorgekomen. Een andermaal vragen de gedeputeerden van Amsterdam in de Staten van Holland direct optreden van Haar Edel Groot Mogenden tegen Zeeuwsch geld, dat hen niet bevredigd had ²⁾. Ook gingen Mijne Heeren van den Gerechte wel zelf over tot het publiceeren van waarschuwingen tegen bepaalde geldsoorten ³⁾. Wel had iedere stad het recht dergelijke politieverordeningen uit te vaardigen, maar de Amsterdamsche waren van zeer bijzonder belang, omdat deze stad in de Wisselbank een uitstekende outillage bezat tot het opsporen van gebreken en door de groote rol, die zij speelde bij den handel in ongemunt en gemunt edel metaal ⁴⁾, met haar verboden buitengewonen invloed kon oefenen. De preventieve werking van de contrôle door de wisselbanken mag niet te laag worden aangeslagen: meer wellicht dan door zijn invloed in de Generaliteitscolleges heeft het handeldrijvende Holland door middel van de Wisselbank er toe medegewerkt dat ons geld — ondanks het ontbreken van eenheid in het muntwezen — in het algemeen zijn innerlijke waarde en in den vreemde zijn aanzien behouden kon.

Ook zijn belangrijke, het Nederlandsche muntwezen langen tijd beheerschende hervormingen in de tweede helft der zeventiende eeuw voornamelijk aan Hollands invloed te danken. Niet de minst gewichtige was de sluiting van de stedelijke munthuizen, waardoor de mogelijkheid geschapen werd van een meer doeltreffend toezicht — van het centraal gezag in samenwerking met het plaatselijke — op de muntvervaardiging.

---

¹⁾ Request van den muntmeester aan het Hof 24 Aug. 1697 (G. R. XV f. 168).

²⁾ *Resolutien der Staten van Holland*, 28 Oct. 1689.

³⁾ Voorbeelden bij van Dillen, a.w. Een enkele maal was een dergelijke waarschuwing voor H. H. M. aanleiding tot het uitvaardigen van een algemeen verbod (res. Staten-Generaal 10 Juni 1675).

⁴⁾ J. G. van Dillen, *Amsterdam als wereldmarkt der edele metalen in de 17e en 18e eeuw*, in: *Economist* 1923, blz. 583.